

## RƏQƏMSAL KİTABXANALARIN FORMALAŞDIRILMASI VƏ İDARƏ OLUNMASI

**Günay Əfrasiyab Cavadzadə-Talıbova**

*Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti,  
müəllim, doktorant*

*Murtuza Muxtarov küç.194  
gunaycavadzadeh@gmail.com*

**Açar sözlər:** *informasiya texnologiyaları, elektron kitabxana, informasiyanın idarə edilməsi, ilk addımlar, əsas mərhələlər*

**Ключевые слова:** *информационных технологи, электронная библиотека, управление информацией, первые шаги, ключевые этапы*

**Keywords:** *information technology, digital library, information management, first steps, key milestones*

**Xülasə:** Müasir texnologiyalar informasiyanın saxlanması, yayılmasına və istifadəsinə yanaşmanı kökündən dəyişdi. Elektron kitabxanalar təhsil, elm və mədəniyyət mühitinin ayrılmaz hissəsinə çevrilib. Məqalədə elektron kitabxanaların formalaşmasının əsas mərhələləri, onların idarə olunması prinsipləri, habelə bu sahənin qarşısında duran vəzifələr və perspektivlər araşdırılır. Cəmiyyətin rəqəmsal transformasiyası şəraitində elektron kitabxanaların inkişafı informasiya siyasətinin prioritet istiqamətlərindən birinə çevrilir.

**Резюме:** Современные технологии кардинально изменили подход к сохранению, распространению и использованию информации. Электронные библиотеки стали неотъемлемой частью образовательной, научной и культурной среды. В статье рассматриваются основные этапы формирования электронных библиотек, принципы их управления, а также вызовы и перспективы, стоящие перед этой областью. В условиях цифровой трансформации общества развитие электронных библиотек становится одним из приоритетов информационной политики.

**Summary:** Modern technologies have radically changed the approach to information preservation, dissemination and utilization. Electronic libraries have become an integral part of educational, scientific and cultural environment. The article discusses the main stages of formation of electronic libraries, the principles of their management, as well as the challenges and prospects facing this field. In the conditions of digital transformation of society development of digital libraries becomes one of the priorities of information policy.

Elektron kitabxanaların yaradılması istiqamətində ilk addımlar 1980-ci illərin əvvəllərində xaricdə atıldı. 1992-ci ildə ABŞ-nin Milli Elm Fondunun konfransı müasir kontekstdə rəqəmsal kitabxana anlayışının əsasını qoydu. 1990-cı illərdə ABŞ və Avropa ölkələri elektron kitabxanaların inkişafı proqramlarını fəal şəkildə hazırlamağa başladılar və 1995-ci ildə Avropa Komissiyası elektron kitabxananın yaradılmasını öz prioritetləri sırasına daxil etdi. Kitabxana məlumatlarının saxlanması və emalı üçün kompüterlərdən istifadə XX əsrin 60-cı illərindən başlamışdır.

İlk uğurlu nümunələrdən biri maşınla oxuna bilən kataloqların yaradılması və saxlanması üçün ABŞ Konqres Kitabxanasında MARC (Machine-Readable Cataloging) formatının yaradılması (1960-cı illərin sonunda) olmuşdur.

1970-ci ildə ABŞ kitabxanalarında ilk elektron kataloqlar meydana geldi. İlk elektron kitabxananın yaranması 1971-ci ilə təsadüf edir, o zaman İllinoys Universitetinin (ABŞ) Materiallar Tədqiqat

Laboratoriyasında aspirantı olan Maykl Hart Qutenberq layihəsini işə saldıqda, məqsədi ilkin olaraq klassik ingilisdilli ədəbiyyatın rəqəmsallaşdırılması idi.

Informasiya texnologiyalarının və rəqəmsal resursların inkişafı ilə elektron kitabxanalar müasir təhsil, elm və mədəniyyət sisteminin ayrılmaz hissəsinə çevrilərək istifadəçilərə çoxlu sayda rəqəmsal resurslara tez və rahat çıxış imkanı verir. Onlar informasiyaya geniş və rahat çıxışı təmin edir, kitabxanaçılığın ənənəvi sərhədlərini əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirir. Bununla belə, bənzər kitabxanaların yaradılması və səmərəli idarə olunması təkcə texniki baza deyil, həm də istifadəçiyə, məlumatların təhlükəsizliyinə və rəqəmsal resursların qorunmasına yönəlmiş strateji yanaşma tələb edir. Müasir informasiya mühiti biliklərin saxlanması, emalı və yayılmasına yeni yanaşmalar tələb edir.

Elektron kitabxana İnternet və ya yerli şəbəkələr vasitəsilə istifadəçilərə təqdim olunan rəqəmsal sənədlərin mütəşəkkil toplusudur. Belə kitabxanaların əsas məqsədi istifadəçinin coğrafi yerindən asılı olmayaraq biliklərə sərbəst və rahat çıxışı təmin etməkdir.

Elektron kitabxananın formalaşması bir neçə əsas mərhələni əhatə edir:

Resursların rəqəmləşdirilməsi - Bu, xüsusi avadanlıq və proqram təminatı tələb edən çap nəşrlərinin rəqəmsal formata tərcüməsidir.

Metadata və kataloqlaşdırma - materialların axtarışı və sistemləşdirilməsi üçün təsvirlərin yaradılması. Avtomatlaşdırılmış kitabxana sistemi bəlkə də istənilən müasir kitabxana üçün əvəzsiz kataloqlaşdırma vasitəsidir. Bu sistem qurmaq və işləmək üçün kifayət qədər mürəkkəbdir, ona görə də onun seçimi çox vaxt təkcə ehtiyaclarla deyil, həm də kitabxanaların texniki imkanları ilə müəyyən edilir. Bir çox kitabxana menecerləri və kitabxanaçıların fikrincə, ideal ALIS kimi bir şey yoxdur və bir sistemdən digərinə keçid proqram məhsulu təchizatçılarını dəyişdirmək üçün çox baha başa gələn bir işdir. Buna və miqrasiyanın çətinliklərinə baxmayaraq, bütün aparıcı avtomatlaşdırma sistemləri rəqabət ruhunu qoruyur, inkişafını dayandırmır və müxtəlif proqram həllərinin xarici oxşarlığına, çox fərqli funksionallığa baxmayaraq təklif edir.

Elektron kitabxanalar istifadəçilərə internet vasitəsilə materiallarla işləmək imkanı verir, onları haradan asılı olmayaraq əlçatan edir və informasiyanın rahat axtarışını, saxlanmasını və nümayişini təmin edən proqram həlləri əsasında fəaliyyət göstərir.

Müəlliflik hüququ - materialların istifadəsi üçün hüquqi aspektlərin və lisenziyaların nəzərdən keçirilməsidir. Müəlliflik hüququ əsərin yaradıldığı andan avtomatik olaraq yaranır və müəllifin həyatı boyu ölümündən sonra +70 il (əksər ölkələrdə) qüvvədədir. Rəqəmsal kitabxanalar əsəri dərc etmək üçün müəllif hüququnu qorumaq məqsədilə sahibindən icazə almalıdırlar, əgər əsər hələ də ictimai sərvətə daxil olmayıbsa. Müəlliflik hüququ müddəti başa çatmışdırsa, əsər ictimai mülkiyyət sayılır və elektron kitabxanalar da daxil olmaqla, sərbəst istifadə edilə bilər. Bəzi müəlliflər əsərlərini açıq lisenziyalar (məsələn, Creative Commons) altında yerləşdirirlər ki, bu da onlardan elektron kitabxanalarda qanuni istifadəni asanlaşdırır.

Elektron kitabxananın idarə edilməsi kompleks yanaşma tələb edir:

Elektron kitabxanada istifadəçi interfeysi (UI) istifadəçinin sistemlə qarşılıqlı əlaqədə olduğu vizual və interaktiv elementlər toplusudur. O, intuitiv, rahat və funksional olmalıdır. Adətən elektron kitabxananın UI-yə daxil olan əsas elementləri bunlardır: əsas səhifə, axtarış paneli (kitabları, müəllifləri, janrları tez axtarmaq üçün), naviqasiya menyusu - bölmələrə keçid (kataloq, seçilmişlər, tarix, hesab və s.).

Elektron kitabxananın nəhəng informasiya potensialından səmərəli istifadə olunması təkcə texniki və texnoloji problemlərin deyil, həm də sosial, psixoloji və pedaqoji problemlərin həllindən asılıdır. Bu mənada kommersionlaşdırılması, informasiyanın ictimai əlçatanlığı, kitabxana işçilərinin yeni texniki şəraitdə işləmək üçün hazırlanması, oxucuların informasiya mədəniyyətinin inkişafı, onlara xidmətin təşkilinin optimal formaları, informasiya ehtiyatlarından adekvat istifadə üsulları problemlərinin sosial rəşional həlli əsas əhəmiyyət kəsb edir.

## Әдәбиyyат

1. *Богданова И.Ф.* Электронные библиотеки: история и современность /И.Ф. Богданова, Н.Ф. Богданова. //Информационное общество: образование, наука, культура и технологии будущего. Выпуск 1. 2017.
2. Библиотечное дело, информационные системы и образование: Материалы респ. науч.-практ. конф. , Саранск, 26 дек. — Саранск: Тип. Красный Окт., 2002. 82 с.
3. *Гаврилова Ю.Н.* Функции вузовской библиотеки в условиях цифровизации образования // Сфера культуры. 2021. № 1 (3). С. 69–75. [http://10.48164/2713-301X\\_2021\\_3\\_69](http://10.48164/2713-301X_2021_3_69)